

világához. A hetvenes években azonban szaporodnak „az öregedésnek, bizonyos fokú fáradásnak a jelei”, az új magaslatokra eljutó Illyés-líra már nem emelkedik tovább. E megállapítás — szerintünk — legfeljebb a versek bizonyos csoportjaira érvényes. Illyés öregén *Őszikék*-korszakát éli, s mint nagy versek egész sora (*Menet a ködben, Peroráció: záróbeszéd, Üdvösség vagy halál* stb.) bizonyítja, nem csak a regenerációra, de szárnyalásra is képes. Ugyanezt tapasztaljuk más műfajaiban is. Az átlagszint tán nem magasabb, mint korábban, de ekkor születik legjobb drámája és regénye, a *Tiszták* és a *Beatrice apródjai*. Az előbbi a konfliktus összetettségével, az utóbbi az emlékezés lírájának és a történelmi dokumentum tárgyyszerű epikájának egybekötésével emelkedik ki.

Tamás Attila helyesen jár el, midőn a lírát Illyés vezérműfajának tekinti, s értelmezését monográfiája középpontjába helyezi. (Egy vele készült interjúban olvassuk: maga a költő is minden más művet odaadott volna egyetlen versért.) A sok igényes műelemzés — szerzőjének esztétikai érzékenysége, a strukturális módszerekben való jártassága és a kifejezés fogalmi pontossága révén — könyvének legjobb kvalitása, amely a költőről szóló irodalomban megkülönböztetett helyet biztosít számára. Tamás Attila felfogása szerint a mű: keletkezési körülményeitől függetlenedő, önmagából magyarázható realitás — innen ered értékítéleteinek megbízhatósága, szemléletmódjának objektivitása, de egyúttal gondolatmenetének bizonyos monotóniája is. Az egyhangúságot oldhatta volna, ha a műveket az alkotói folyamat felől is értelmezi, annak mintegy summázataként, végpontjaként, betetőződéséül. Ami hiányzik könyvéből: Illyés személyisége, világképe, pályájának mint emberírói vállalkozások sorozatának ábrázolása, élet és mű összefüggéseinek, az egyes műfajok kölcsönhatásának és munkamegosztásának feltárása. (Mindennek oka és tünete az esszéíró, a kritikus és publicista teljesítményének némi lebecsülése, oly tanulmányantológiaiaknak, mint a *Magyarok* vagy a *Hajszálgyökerek* háttérbe szorítása, illetve a drámaíró portréjának egyes művek ismertetésében megnyilvánuló elaprózása, az írói dramaturgia általános jellemzésének, korszakolásának mellőzése.) Ezzel együtt azonban Tamás Attila könyve a legjobb, amit Illyésről eddig olvashattunk. (*Akadémiai Kiadó, 1989.*)

GREZSA FERENC

Márkus Béla: Magányos portyázók

Márkus Béla tanulmányainak egyik csoportja alapos filológiai kutatásokkal old fel rejtélyeket: adatokkal, dokumentumok lelkiismeretes és pontos feltárásával világítja meg az irodalomtörténet értéktévesztéseit, a művészi szempontokat mellőző ítéletek makacs továbbélését. Fontos, érdekes, mondhatni, izgalmas írások ezek. Olvasásuk közben jutott eszembe az, hogy érdemes lenne utóbbi évtizedeink értékzavarait, szándékos vagy felelőtlen értékpazarlásait akár az ő írásainak a sorsa felől is jellemezni. Márkus Bélának ez a kis „zsebbe való” könyve az első önálló kötete — jó két évtizedes serény

irodalomtörténeti és kritikusi munkássága, alapos szakmai ismeretei, határozott irodalomszemlélete és fáradhatatlan kutató szenvedélye ellenére. S egy olyan országban, ahol — a *Kortárs magyar írók kislexikona* bárkit meggyőzhet erről — odavetett napi jegyzetekből, alkalmi újságcikkekből, szakismeretet és művészi kvalitást egyaránt nélkülöző írásokból szerencsésebb kapcsolható pályatársak tucatszámra állították össze, s adták ki könyveiket. Néhány évvel ezelőtt egy kiadói tájékoztatóban már találkoztam Márkus Béla *Magányos portyázók* című könyvével. Az előrejelzés azt ígérte, hogy — akkor! — másfél évtizedes kritikusi és tanulmányírói munkásságáról ad keresztmetszetet, bő válogatást a kötet. Aztán, nem sokkal később, a Sarkadi Imréről írt kandidátusi disszertációjának vitája után azt is reméltem, hogy hamarosan megjelenik ez az elmélyült, különösen a negyvenes évek végének, ötvenes évek elejének irodalomszemléletét sok-sok új szemponttal, önálló filológiai kutatásokkal bőségesen dokumentáló, újabb irodalmunk történetének megírásához jól használható munka. Ebből a két könyvből nyilvánvalóvá válhatott volna, hogy komoly értékeket hoz az a ritkává lett erény, amellyel Márkus Béla oly természetesen rendelkezik: a lelkiismeretes, a legapróbb részletekre is figyelő, elfogultságok nélküli tárgyilagosság, az ismeretek — olykor szinte pazarló — bőségéből alkotott koncepció és értéktétel. Az az eltökélt ténytisztet, amelyik érvekkel, elfogulatlan logikával cáfolta meg egyebek mellett akadémikus aspiráns vezetőjének az ötvenes évek elejéről kialakított koncepcióját is. (Illesse tisztelet utólag is Király Istvánt azért, hogy — bár a tények fájtak neki — nem haragudott meg, hanem — részben önmaga ellen is szólva — Márkus Béla kutatói lelkiismeretességét, kikezdzhetetlen szakmai erkölcsét méltatta ama kandidátusi vitán.) Nem tudom, hogy a két terjedelmes könyv helyett miként jelent meg csupán az egyiknek a töredéke — a rég hirdetett tanulmánykötet címével.

A *Magányos portyázókról* szólva azért említtem először ezt a hiányérzetemet, hogy ennek leküzdése, helyesebben kivallása után magát a könyvet nézzem, hiszen a részletben — a témakörtől eltekintve — jól megmutatkozik az ő irodalomtörténeti és kritikusi karaktere. A témakör ebben a könyvben az erdélyi magyar irodalomra szűkült. Ez irodalomszemléleti szempontból azt is mutatja persze, hogy Márkus Béla pályája kezdetétől foglalkozik a nemzetiségi magyar irodalommal is, nem a nehezen kiharcolt, majd hirtelen jött érdeklődés tágitotta ki irodalomszemléletét. Így könnyedén válogathatott egy kötetre valót az erdélyi irodalomról a hetvenes és nyolcvanas években írott tanulmányaiból, kritikáiból, jöllehet, érdeklődésének ez csak az egyik területe.

Irodalomszemléletét már a kötetben található legkorábbi tanulmányában is határozott ítélőképeség jellemzi. Szigorú tárgyilagossággal, a művészi élmény sokrétű értéktartományainak egységére koncentrálvá ítél írásaiban. Tanulmánykötetének egyik legfontosabb erénye a megalapozott és következetesen alkalmazott értékszemlélet. Példásképpen az, ahogyan esztétikai elemzéssel kimutatja egy-egy kötet vagy életmű esetében az erkölcs és esztétikum művészi egységét (Kányádi Sándor és Király László versesköteteiben), a szándék és a művészi megvalósulás ütközését, az alkotói világszemlélet zavarainak művészi következményeit (Szócs Kálmán lírájában), a valóságvonatkozásoktól mindenáron eloldódni akaró kísérlet részleges értékeit (Markó Béla kötetében), ahogy — még ifjú kritikusként — ízekre szedi Jordáky Lajos irodalomszemléletének ellentmondásait, ideológiai elfogultságokkal aládúcolt tévesz-

méit. Elmélyült gondolati elemzéssel, meggyőzően kapcsolja be Sütő András *Vidám siratóját* a klasszikus értékű Sütő-drámák gondolatkörébe, közben nem hallgatja el azt sem, hogy ez a darab nem a nagy drámák esztétikai színvonalán képviseli ugyanazt a közönségmegőrző, erkölcsépítő szándékot, eszmét. Jó érzékkel emeli ki a darab kulcsfogalmait — alkalmazkodás, kísértés, illúziók —, s tág horizontú, általános érvényű darabbeli jelentésüket is föltárja. Bálint Tibor novelláit elemezve meggyőzően bizonyítja, hogy a közvetlen valóságvonatkozásoktól való menekülés, azok következetes letakarása a „látomás kényszerzubbonyába” öltözteti az alkotót. De említhetem a *Láz-talanul?* című, öt verseskönyvet tömören jellemző és értékelő kritikáját is: ezúttal nem részletes elemzés, hanem lényeglátó jellemzés és az abból kibontott határozott értékelés érdemel figyelmet. Úgy jellemzi az öt költő — Molnos Lajos, Czegő Zoltán, Vári Attila, Kenéz Ferenc és Csiki László — egy-egy verskötetét, hogy a szemléletesen megragadott kulcsprobléma művészi kérdőjelei kapnak nyomatékot a bemutatásban. Az alkotókat ez a szemléleti gondjaikkal való mélyebb művészi számvetésre ösztönözheti. Az olvasó számára pedig az élmény és esztétikum bonyolult viszonylata a részleges megvalósulások szemléletes jellemzése révén válik megfoghatóvá.

Márkus Béla írásainak fölöttébb méltánylandó vonása a feltűnően gazdag viszonyítási háló. Szorosan összefügg ez ismereteinek azzal a filológiai alaposságával, amelyik tanulmányait és kritikáit irodalomtörténeti szempontból is eligazító jellegűvé és értékűvé teszi. Nemcsak önmagukban nézi a műveket, hanem összevetéseiből, párhuzamaiból, és ellentéteiből fontos szemléleti, irodalomtörténeti tanulságokat von le. A kínálkozó példák sorából ezúttal csak a *Hiteles dokumentum* című írást említem. Asztalos István *Író a Hadak útján* című krónikájának az első kiadást negyven esztendő múlva követő második megjelentetésekor nemcsak e mű értékelő bemutatását végzi el, hanem a magyar háborús irodalom legalább tucatnyi művével szembesítve kimutatja azt is, hogy ebből a gazdag irodalomból a propagandacélok alá rendelt irodalomszemlélet következetesen kihagyta, kifelejtette azokat a műveket, amelyek a szovjet hadifogság és a felszabadulás hiteles, tehát vegyes, sőt rossz élményeiről számoltak be. Megállapításai alapos háttér tanulmányokra épülnek, a magyar lágerirodalomról szóló írásaiból is összeállíthatna egy kisebb kötetet. Éppen ezért sajnálom, hogy a bravúros filológiai teljesítménnyel elgondolkodtató következtetésekre jutó Markovits Rodion-tanulmány — miközben kimutatja a *Szibériai garnizon* kritikai megítélésének gyarló háttérösszefüggéseit — magáról a műről nem ad legalább néhány lapnyi közvetlenül is értékelő jellemzést. Inkább csak közvetetten olvasható ki a tanulmányból az egykori világhírnév és a későbbi teljes elfeledettség között méltányos kiegyenlítő értékelést kívánó irodalomtörténeti álláspontja. Amit ígért, azt hiánytalanul elvégzi, sőt, jóval többet is ad az „adalékok”-nál.

A *Magányos portyázók* műfaji változatossága az erős karakterű szemlélet következetes érvényesülése folytán nem elegyességet, hanem szemléleti egységet és gazdagságot hoz. Emellett érdekes olvasmánnyá is teszi a kötetet a műfaji színesség. Ördögi köröket leleplező filológiai tanulmány, eszmei, művészet szemléleti tévutakat megvilágító kritika, műelemzés, irodalomtörténeti tanulmány, Huszár Sándor nagy vihart kavart könyvének kritikai visszhangjából szerkesztett „sajtóértekezlet”, képzelt beszélgetés Székely Jánossal, szép-irodalmi kritika és pályaképrajz, a nemzetiségstudomány új feladataival szem-

beszülő elméleti tanulmányokat értékelő írások sorakoznak itt egymás után. A képzelt beszélgetés a kérdező felkészültségén, apró részletekre is emlékező, titkokat is megfigyelő buzgalmán — Székely János módján — ironizál is, közben a Székely-életmű értékelő elemzését, árnyalt értékelését és jellemzését adja. Huszár Sándor *Sorsom emlékezete* című könyvének bírálataiból készített kritikamontázsa nyilvání abból az alapelvből indult ki, hogy a műhöz jószerivel hozzátartozik a róla való gondolkodás is. Huszár könyve jó alkalom lett Márkus Bélának a kritikai vélekedések csomópontokba gyűjtésére és szembeállítására, de a mindig oly határozott és megalapozott ítéletű kritikus ezúttal alaposan megrézfálja olvasóját. A tizenöt kritikus szövegéből összeállított „foszlányok”-at nem egészíti ki közvetlenül a saját véleményével, hanem kaján és csalafinta eleganciával a „foszlányok” montázsába rejti azt. A „foszlányok” oly változatosan erősítik és cáfolják egymást, hogy a vélekedések egyszerre világítanak rá Huszár könyvének feloldhatatlan írói és erkölcsi ellentmondásaira, belső zavaraira, mindemellett emlékiratának főlrázó, gondolkodtató, vitára, elemzésre ösztönző értékére, atmoszférateremtő képességére is.

Márkus Béla írásai a szakmai lelkiismeretesség folytán olykor meglehetősen zsúfoltak, nem annyira vonzó, sokkal inkább hasznos és elgondolkodtató olvasmányok. Szemléletüket a filológiai alaposság, a biztos értékítélet, a vonatkozások, viszonyítások gazdagsága mellett az irodalom és az emberi sors szoros kapcsolatának tudata is áthatja. Egy olyan meggyőződés is táplálja szemléletét, mely szerint az irodalom ma is segít kiteljesíteni emberi lehetőségeinket, segít ép személyiséget, ép közösséget teremteni és megőrizni. Az erkölcsi szempontok így kerülnek fontos helyre ezekben az írásokban, de sohasem szorítják háttérbe a művek esztétikai megítélésének összetett rendszerét. Ez a közösségi sorsot formáló szándék, elhivatottság a szépirodalmi művek elemzésekor csak akkor kap erőteljes hangsúlyt, ha spontánul jelenik meg a művek esztétikumában. E kötet tárgyai esetében elsősorban Kányádi Sándor és Király László versköteteinek ihletett és elmélyült elemzésében, Sütő András *Vidám siratójának* értelmezésében. Viszont jó okkal kerül központi helyre a Gáll Ernő *Kelet-európai írástudók és a nemzeti-nemzetiségi törekvések* című könyvét elemző esszéjében. Márkus Béla ez esetben is az életmű dokumentált ismeretében értékeli Gáll Ernő művét. Az alapos háttérismeret most is fontos szempontokat ad neki, amikor a tudós önkorrekciónak képességét, bátorságát elemzi, s azt a gondolkodói utat minősíti, amelyik a „sajátosság méltóságának” elméletétől a romániai magyar valóság tényeit érzékelve és megélve a „nemzetiségi elidegenedés” fogalmának árnyalt általános jellemzéséig vezetett. E fogalom tartalma közvetlenül átérezhető az erdélyi magyarság léthelyzetére, sorsára, hiszen általános érvényűen arra hívta fel a figyelmet a kitűnő tudós, amiről konkrétan nem beszélhetett. Márkus Bélának az erdélyi magyar irodalmat elemző és értékelő írásai szigorú tárgyilagosságukkal és ismereteik gazdagságával a szorosan vett szakmai értékükön túlmutatóan következetesen képviselik a Gáll Ernő írásaiban elméletileg körvonalazott nemzetiségvédelmi eszmét is. (*Szépirodalmi*, 1989.)

GÖRÖMBEI ANDRÁS